

MEGKERÜLHETETLEN ADATTÁR

KÁZMÉR ERNŐ: *Levelek Szirmai Károlyhoz.*

Életjel Miniaturák 29. Szabadka, 1975.

Nálunk is csupán kevesen tudják, hogy Kázmér Ernő, a Kalangya *Irodalmi Szemlé*inek írója műveltségében és kulturális programjában egyaránt európai szellem volt. A magyar irodalom azonban aligha mondható vétkesnek e kritikus életművének háttérben felejtése miatt, hiszen nem is nagyon tudhatott róla. Kázmér ugyanis, miután mint A Hét főmunkatársa, valamint — a Nyugat és Ma mellett — egy sereg kisebb jelentőségű lap alkalmi cikkezőjeként és kritikusaként, a tízes évek második felében, kijárta a szecesszionista világ-élmény és kifejezés iskoláját, a fehérterror elől menekülve szülőhazájába, Szlovénzkóba költözött. Elsősorban a Magyar Minervában, az Estében, a Kassai Naplóban és az Irodalmi Életben találkozhatunk vele. Levelezéséből tudjuk, hogy a szlovákiai telepek nyújtotta anyagi biztonságban nem megélhetési gondok, hanem küldetéstudat vezette olvasmányainak megválogatásában és méltatásában, — „20 évig nem kértem és nem követeltem honoráriumot”,¹ írja Szirmai Károlynak. Már ekkor a népek közötti kulturális kapcsolat megteremtésén munkálkodik, elsősorban oly módon, hogy az új német irodalom mellett magyarországi és csehszlovákiai szerzők műveit ismerteti. Nem lepődhetünk meg ezen, ha emlékezünk, hogy az ő esztétizmusának, mely maeterlincki módon a lelkek misztikus testvériesülésének világát kutatta, talajt és valós hitet adott a Tanácsköztársaság néhány hónapja.²

A harmincas évek elején, a Kalangya indulása körüli időben, üzleti útjai vezették hozzánk. Közismert, hogy Szenteleky ekkorára már nem az európaiság, a távoli és elérhetetlen megszállottja, nem a „téboly”-t ülteti el „a hasznos, trágyas, egyenes bácskai barázdákba”,³ hanem a magot, s érthetően nem szenvedheti azt az embert, akivel — azonkívül, hogy egykor mindketten A Hét munkatársai voltak — nemrég, jóllehet egymástól távol és talán elfelejtetten is, a polgári európeerek esztéta-idealizmusának hasonló változatát képviselték. Most is „csak” abban térnek el, hogy míg Kázmér finnyás idegen, addig Szenteleky a helyi színek elméletében szövetkezve az itteni új nemzedékkel, szellemi otthont is talált. Kázmérnak nem is érdeke, hogy jó viszonyban legyen a Kalangyával, különben is ritkán tartózkodik Újvidéken, Zágrábban készül letelepedni, majd Dubrovnikban találkozunk vele. A provincia liliputi csatározásai egyelőre nem zavarják az ő liberális humanista magabiztosságát; egyébként szabad megjelenési fóruma is van: több száz cikket ír díjtalanul a Naplóban, — legtöbbit a saját rovatába! S az eddigi hiedelemmel ellentétben néhány jugoszláviai magyar könyvről is!⁴

De mintha éreznék, hogy hamarosan szinte életszükségletévé válik egy barátság. Még a csavargásai idején levelet ír Szirmai Károlynak, a Kalangya új főszerkesztőjének: mindössze annyit, hogy tetszenek a novellái, és hogy írni szeretne a *Ködben* című kötetéről.⁵ De Szirmai is rögtön felismeri, hogy mi rejlik a korábban valószínűleg csak a nevérol ismert rajongóban, mert a válasza megpecsételti barátságukat. Ennek eredményeként írodik Kázmér Ernőnek az a nyolcvanhét levele, amelyből dr. Szirmai Endre e rövid válogatást készítette.

De közérdekű-e egyáltalán e levelezés vagy csupán az irodalomtörténe-szek számára megkerülhetetlen adattár? Úgy hiszem, önmagában is van jelentősége, hiszen szerzője a kötetlenül vallomások levélírók közé tartozik, aki jóhiszeműségében mindig „megmondja a magáét”, még ha ennek a barát sértődöttsége is lesz a következménye. Bizalma szinte határtalan: akkor is elmeséli kínját-baját, ha a másiktól a részvéten kívül semmire sem számíthat. Nyilvánvaló: amennyiben e levelek csupán ennyiből állnának, nem lehet-

nének többek kuriózumoknál. Ezeknél mégis sokkal többek. Kázmér ugyanis szlovenszkói tapasztalatai után, a magafajta írástudó lehetőségei szerint, újult erővel lát a közép-európai kulturális kapcsolatok kiépítéséhez. 1936-ban azt javasolja Szirmainak, hogy az *Irodalmi Szemléje* mellett hajlandó lenne „egy beogradi levelet is írni, havonta, minden komolyabb itteni irodalmi, művészeti, színházi eseményről, amely levél egyben a jugoszláv—magyar szellemi közeledés jelentős állomása” legyen.⁶ (Kiemelés — V. G.) E nemes vállalkozás sikere természetesen a legkevésbé múlik a főszerkesztő hajlandóságán vagy kritikuskunk nekibuzdulásán. Szirmai Károlynak mindenekelőtt a jugoszláviai magyar írásbeliséget kellett ápolnia, s a fokozatosan alkotóvá nevelt befogadó közegbe csak módjával adagolhatta a szerbhorvát polgári irodalom javát, melynek szerzői, Kázmér többször is panaszkodik emiatt, a kül- és belpolitikai érdekellentétek következtében nem sokat hederítenek az ország kisebbség hídvérő törekvéseire. Kázmér azonban állhatatos és a Kalangya mérsékletessége, valamint a szerb polgári körök tartózkodása ellenére is mindent megtesz az irodalmi barátságok létrehozása érdekében. Szirmai egy ízben a szemére is veti, hogy önző anyagi érdekei ösztönzik túlbuzgóságra, amit Kázmér soha nem is rejt véka alá. Mert a harmincas évek második felében már nincs biztos megélhetése Belgrádban, ezért korábban amilyen nagystílusú függetlenítette az írást az anyagiaktól, olyan mohón kezd most kapkodni minden garas után, amelyet cikkeiért kap. Nem túlzok, ha azt állítom, hogy leveleinek legalább ötödrészében az elégtelen honorárium miatt panaszkodik, s a nem közölt (nagyon gyakran szerb irodalmi témájú) írásai miatti veszteségén borong. Levelei tanúsága szerint nem ritkán alig volt betevő falatja családjának: „Rettenetesen elcsigázott, fáradt, idegromcs lettem. Szegény feleségem pedig... jobb erről nem is beszélni, teljesen meg van törve. Felőrölnék bennünket a súlyos gondok. Gondolhatod, ily idegállapot mellett a szellemi munkára koncentrálni, esszéket írni, majdnem a lehetlenséggel határos!” — nem meglepő hát, ha minden képességét latba igyekszik vetni, hogy elhelyezkedjen. Már nemcsak fölényes európai műveltségével büszkélkedik, hanem közgazdasági ismereteivel is, és bármivel, amiről valamikor is némi tudást és tapasztalatot szerzett. Odáig jut, hogy a cikkeit megrendelésre kénytelen írni. Fenyves, akinek öt évig ingyen dolgozott, nem hajlandó szóba állni vele⁸ (?), ezért a Reggeli Újsághoz szegődik el, ahova a kultúra legkülönbözőbb területeiről tudósít.⁹

Kezdetben még hangosak a méltatlankodásai és szinte nem tudja elhinni, hogy a vajdasági írók „mezei hada” homályosnak, magyartalannak és nagyzólonak mondja stílusát, mely hemzseg az idegen szavaktól. Gyávaassággal vádolja a főszerkesztőt, hogy a parlagian műveletlenek meghallgatásával elárulja közös eszményüket: az íráskultúra és a szellemiség színvonalának emelését. Emiatt rövid időre durcásan szakítanak egymással. Vitáik később sem szűnnek meg, de elhalkulnak. Kázmér többé nem szabhat feltételeket, mint kezdetben tette, hanem ehelyett gyakrabban könyörög és alkalmazkodik. Lemond az idegen szavak használatáról, írásai kefelevonatainak aggályos javításáról (talán kizárólag az MTA helyesírási szabályzata elleni harcában csökönyös, mikor váltig azt állítja, hogy a szláv nevek írásában nem az újabb „-ity”, hanem a hagyományosabb „-ics” a helyes változat); mind többször ismeri el a főszerkesztői beavatkozás jogosultságát; elfárad benne az egyéniség, s nem ágaszkodik, mint kezdetben, mikor még így nyilatkozott: „*Stílusomon változtatni nem tudok és nem fogok. Ilyen kívánságot még soha nem hallottam. Stílusom az enyém, az én egyéniségem. Végre is a Szerkesztő az Egyéniség őre és nem kiherélője. Értsétek meg, esztétikus vagyok és nem kuglizók, legényegyletek irodalmi szórakoztatója.*”¹⁰ (Kiemelés — K. E.) Természetesen: cseh-szlovák zsidósága a legszorongatóbb hurok. Belgrádi ügyködésében az a gátlása hátráltatja, hogy nem állampolgára ennek az országnak. Ez ad magyarázatot képzelgéseire s a hasonló feladatkörben tevékenykedők iránti beteges gyanakvására. Eszeveszeten féltékeny például Csuka Zoltánra, akinek a viszonylagosan kedvezőbb pesti körülmények között két folyóiratban is sikerült propagálnia azt, amire neki csak kisebb mértékben nyílt lehetősége a Kalangyában, esetleg másutt egy-egy kis cikk formájában. Pánikszzerű eltájolódottságára mi

sem jellemzőbb, mint az, hogy furcsa módon egyáltalán nem lepődik meg, nem tartja szükségesnek fölülvizsgálni tévesnek bizonyult korábbi viszonyulását, mikor Csuka Zoltán felkéri, hogy a Jugoslovenska—mađarska revija számára készítse el a délszláv—magyar kapcsolattörténeti írások és műfordítások bibliográfiáját. Levele tanúsága szerint szemrebbenés nélkül él az új lehetőséggel.¹¹

Nem horgad le, gyakori megtorpanása, teljes kilátástalansága ellenére — reménykedő vergődése a Szirmaihoz írt utolsó levelében is jelen van. Ezen 1940. november 10-i dátum olvasható. Ezután már csak annyit tudunk róla — Majtényi Mihály jóvoltából¹² —, hogy fél év múlva, közvetlenül Belgrád bombázása után, Korom Tibor találkozott vele Debeljačán, ahonnan ki tudja hova sodorta a külső kényszer. Nem csalt hát az előérzete, mikor alig egy évvel korábban így búcsúzott attól, ami erkölcsileg — s az utóbbi időben anyagilag is — a legfontosabb volt számára: „VÉGE A CIVILIZÁCIÓNAK; AHI győzött. Adieu Kultúra!”¹³ Érdekes azonban, hogy veszélyérzetével munkakedve is nő. Jugoszláv—magyar könyvtárat tervez, mely a többségi nemzet legjava műveit jelentetné meg fordításban, s ezenkívül — amin semmiképpen sem botránkozhatunk meg — az ő kötetnyi népszerűsítő tanulmányait. Addig szorgoskodik, addig kilincsel, míg örömmel nem számolhat be, hogy a XX vek nagy tanulmányokat közöl tőle. Világirodalmi esszéinek lefordíttatása mellett Babits Mihállyal is készített interjút a lap számára.¹⁴ De újabb lehetőségei is adódnak. A Vidicibe kezd írni meg a Smenába. 1940-ben pedig már a Srpski književni glasnik is hozza írásait, melyek az esztéta és a kapcsolattörténetész olvasmányairól számolnak be. Ismerteti például az új magyar és a szlovák irodalmat, s tanulmányt ír Margalits Edéről. Ezenkívül a Belgrádi Rádió második műsorában Szentelekyről tart előadást, s a Kalangyát is terjeszti, népszerűsíti.¹⁵ Jó ismerősei között Todor Manojlović, Simo Pandurović (őket kérte fel a Kalangya novella- és regény pályázatára beérkezett szerbhorvát nyelvű kéziratok elbírálására) és Velmar Janković nevével találkozunk. Azért is fáradozik, hogy Madách drámáját Jankulov fordításában színre hozhassák Belgrádban: „Büszkén vállalom — írja Szirmainak —, hogy a Madács-Tragédia beogradi előadásának lehetősége az én művem s az én agyamból pattant ki.”¹⁶

Nemcsak ő van tehát ráutalva a Kalangyára, hanem a Kalangya is függ tőle. Írásainak jelentőségét, kritikai problémaérzékenységét külön kiemeli az a tény, hogy — a pesti kiadókon kívül, akiktől a recenziós példányokat kapja — gyakran mások is felfigyelnek írásaira és nem zárkoznak el a közlése előtt. Ezért joggal dicsekedhet Szirmainak: „a budapesti Magyar Hírlap IX. 26-i számában a Kalangyából átvette Meštrović-tanulmányom több jelentős részét, mely alkalomból igen hízogően ír. X. 3-án, ugyancsak vasárnap a nagy Ignotus vasárnapi cikkét tanulmányomnak szenteli, igen szépen ír rólam és a saját reflexióit fűzi Meštrović nagyságához.”¹⁷ De nem ez az egyetlen sikere: „... a félhivatalos Budapesti Hírlap e hó 11-i, vasárnapi irodalmi mellékletében 10 tárcahasábon a Kalangya jelentőségére rámutató bevezetővel nagy kivonatot ad a Manojlovićról írott esszéből. A holnapos évek Várada. Ady Endre és Manojlovićs Todor címmel.”¹⁸ (Kiemelések — K. E.) Olyan szellemi nagyság is felfigyel rá, mint Németh László, akiről írt kritikáját, egyes bíráló kitételei miatt a Kalangya helyett a Reggeli Újság közli.¹⁹ Kázmér azonban a magyar nyelvterületen sem várja meg, hogy a helyébe jöjjenek. Ha a Naplóban korábban megjelent kritikái után a Vajdaságban nem is ír jugoszláviai magyar könyvekről, annál inkább népszerűsíti őket külföldön, méghozzá nem is rövid ismertető, hanem mindjárt teljes körkép formájában. A szlovákiai Tátrában *Magyar irodalom Jugoszláviában* címmel mutatja be irodalmunkat. Sajnos, csak *A kezdetektől a Kalangyáig* című első rész jelent meg, a második, mellyel Kázmér leveleinek tanúsága szerint Szirmai is egyetértett, csak a pozsonyi rádióban hangzott el.²⁰ Kázmérnak tehát nemcsak mint főmunkatársnak volt szerepe a Kalangya színvonalának emelésében, hanem közvetve is; annak a szellemi bástyának a kiépítésében, amellyel a Kalangya a harmincas évek második felében a magyar (és nemcsak a magyar) nyelvterületen méltán büszkélkedhetett. Azonban jobbára csak belülről dacol, miként a Kalangya is. Kívülről annyira elsöprő az

áradat, hogy okosabb az alkalmazkodást, a taktizáló kivárást — de semmiképpen a kiszolgálást és a megadást — választaniuk. Erről így vélekedik: „A Kalangya mai irodalompolitikája, ha szabad magamat kifejezni így, meghajlás a pesti zsidótörvények előtti helyzet mellett és lehetőleg a megújított nemzeti irodalom ismertetése. Legalább is a kritikai részben. Ha jobban figyeled írásaimat, rájössz arra, hogy már hónapok óta zsidó író könyvét nem ismertem, legalább is magyar zsidó íróét nem. Rájöhettél arra is, hogy a magyar irodalom magyar szelleme ellen sohasem vétettem, csupán európai szempontjaim voltak. Ha tehát valaki írásaimat kifogásolta, az valóban csak útszéli pogromszerű elvek miatt tette, mert zsidó vagyok, és fáj neki, hogy a Kalangya, ha zsidó írók írásaival is, mégis némi irodalmi színvonalat tud fenntartani.”²¹ Ennyi az engedménye, mert arra nem hajlandó vállalkozni, hogy a „magyar kultúrmozgalmakat” ismertesse.²² Változatlanul ragaszkodik nemzetföltöttiségéhez és tartózkodó európaiságához. S mikor emiatt a pánszemizmusz vádja éri, dacosan (számunkra egy kissé megmosolyogtatón) vágja vissza, hogy ő „szocialista”.²³ Íme, e fizikailag törekeny (egy levelében bevallja, hogy „untauglich” — katonai szolgálatra alkalmatlan)²⁴, testileg a nélkülözéstől, lelkileg a világháború rémétől meggyötört embernek még 1939 vége felé is van ereje így nyilatkozni: „Emelt fővel állok írásaim mellett, a legjobbat és legintelligensebbet nyújtom, amit a vajdasági irodalomban adni lehet. írókat, közönséget nevelek és világirodalmat nyújtok. Ha én nem lennék, direktbe ki kellene engem termelni.”²⁵ Sőt, arra is van bátorsága, hogy a Nyugat szellemiségének s az egyéséges magyar irodalomnak védelmében vitába szálljon Farkas Gyula faji szempontú, irodalmon kívüli kritériumával. Még szemrehányást is tesz Szirmainak, hogy néhol lerövidítette cikkét, amivel állítólag az élet csorbította ki.²⁶

Ismertető tanulmányunk nem korlátozódik a most kiadott válogatásra, hanem a teljes és eredeti levelezésből merít. Dr. Szirmai Endre ugyanis csupán ízelítőt ad a teljes anyagból, mely mint a bevezetőjében írja, „vaskos kötetet tenne ki”.²⁷ Ez igaz, de az is tény, hogy ha kihagyta volna is Kázmér alkalmi, olykor másokat is rágalmazó dühkitöréseinek nyomdafestéket nem tűrő dokumentumait, az anyagiakkal kapcsolatos, rendre visszatérő, unalmas alkudozásait — a közérdekű anyag alighanem bőven elfért volna egy ugyanilyen formátumú, de nem 74, hanem egy 200 oldalas könyvecskében, amilyen már nem is egy jelent meg e sorozatban. A jegyzetek akkor is szükségesek lettek volna, hát még így! Szirmai professzor, sajnos, csak egy-két mondatban foglalkozik a válogatás szempontjaival, ami azt jelenti, hogy a levelek válogatása és lépten-nyomon szembeötlő rövidítése lábjegyzet nélkül bizalmatlanságot kelt abban, aki nem ismeri az anyagot. Nem tudhatja ugyanis, hogy a válogató mit tart fontosnak és mit nem. Ez azért sem másodrangú kérdés, mert az Életjel Miniaturák sorozatának e kötete mindössze háromszáz számozott példányban készült, következésképpen nem a szélesebb olvasótábor, hanem egy szűkebb kör fog vele megismerkedni. Azt hiszem, aki e könyvecskét elolvassa, még fokozódni fog a kíváncsisága, hogy mi és miért maradt ki a gyűjteményből s hogy — egyáltalán — milyen lehetett e kritikus levelezése. Ízelítőnek azonban mégsem rossz e kiadvány, hiszen majdnem a tiszta esszenciáját tartalmazza az anyagnak, úgyhogy halvány körvonalakban megjelenik előtünk Kázmér Ernő belgrádi kálváriajárása — kulturális missziója: mert e kettő az ő életében és társadalmában azonos fogalom volt.

JEGYZETEK

1. Beograd, 1938. X. 16. Ez a kitétel a kiadásban nem szerepel. Másutt kevesebb időt említ: „Amíg komoly állásom volt, s ez volt 12 év óta, írásaimért pénzt nem kértem s el nem fogadtam.” Beograd, 1936. V. 11. *Levelek Szirmai Károlyhoz*. 15.
2. Lásd erről részletesebben: Vajda Gábor: *Kázmér Ernő szellemi arca*. Új Symposion, 124. és 125. sz.
3. *Bácskai éjjel*. Bori Imre: *Irodalmi hagyományaink*. Újvidék, 1973. 176.

4. A Jugoszláviai Magyar Könyvtár kiadványai közül Sz. Szigethy Vilmos és Arányi Jenő könyvét ismerteti. A Kalangya Könyvtárból viszont Farkas Geiza regényével foglalkozik. Ezenkívül Munk Artúrnak *A hinterlandjáról* is bírálatot ír, s azt a Nyugatban megjelent cikkét is közli a *Napló*, melyet Szenteleky Kornél halála alkalmával írt.
5. Zagreb, 1933. VIII. 2. *Levelek Szirmai Károlyhoz*. 13.
6. Beograd, 1936. V. 11. I. m. 15. A továbbiakban nem tüntetem fel a keltezési helyet, mert mindegyik levelét Belgrádban írta.
7. 1937. VIII. 8. I. m. 40.
8. Állítólag egy másik ellensége is akadályozza: „Ez az »úr« volt az első, mihelyt bajba jutottam, elvágta utamat a *Napló* felé, ahová öt évig pár száz cikket *ingyen írtam*.” (Kiemelés — K. E.)
9. „... hogy dolgozom-e a *Reggeli Újságnak*. *Igen!* Júliusban például 38 cikket írtam! Te persze nem veszed észre, melyiket. Nem írom őket alá, de a legtöbbjéhez a szerkesztőség odateszi „Saját munkatársunktól!”, „-ó” vagy itt-ott „K. E.” (...) Én írom a magyarországi közigazdasági vasárnapi leveleket, a *Mi újság a filmvilágban?* stb., könyvkritikákat is (Zboray, Bereidné, Gervais). De ebből nem lehet megélni!” 1939. VII. 30. I. m. 59—60.
10. 1937. VII. 11. I. m. 19.
11. 1940. IV. 12. I. m. 70.
12. *Magányos hajós. Szikra és hamu*. Újvidék, 1963. 106.
13. 1940. V. 14. *Levelek Szirmai Károlyhoz*. 71.
14. Lásd ezzel kapcsolatban Gál Istvánnak *Babits és Jugoszlávia* című, cikkünk írása idején még nyomdában levő tanulmányát. *A Hungarológiai Intézet Közleményei*. 21. sz.
15. 1939. VII. 14. *Levelek Szirmai Károlyhoz*. 59., valamint 1940. VII. 5. I. m. 72—73.
16. 1939. VI. 11. I. m. 57.
17. 1937. X. 8. I. m. 24—25.
18. 1938. IX. 14. I. m. 43
19. 1937. VIII. 3. 22. és 23.
20. 1938. II. 23. I. m. 31. és 35. Egyébként: *Tátra*, 1938. 23—27.
21. 1940. I. 14. A könyvecskében nem szerepel.
22. 1938. IX. 9. I. m. 42—43.
23. 1938. VIII. 12. A levél nem szerepel a kiadásban.
24. 1939. IX. 2. I. m. 61.
25. 1939. X. 16. I. m. 64.
26. 1939. VI. 30. I. m. 58. és 1939. XII. 20. 65.
27. *A Kézmer-levelek elé*. I. m. 7.

VAJDA GÁBOR

TANULMÁNYOK KÜLÖNNYELVEN

VÉGEL LÁSZLÓ: *A vers kihívása*.

Symposion Könyvek 44.

Forum, Újvidék, 1975.

Végel László eddigi irodalmi pályafutása többé-kevésbé ismert valamennyiünk számára. Még jól emlékszünk arra, hogy évekkel ezelőtt bíráló hangnemben írt publicisztikai írásokkal, komoly társadalomkritikákkal, vitacikkekkel jelentkezett, és hogy a szépirodalommal is megpróbálkozott már csakúgy, mint a tanulmányirodalommal, amit a sajtóban közölt sok-sok munkája bizonyít a legjobban és most ez a nemrég megjelent kötete, amely *A vers kihívása* címet